

Tizenöt prot. mű a XVI – VII. százban.

I.

Kolozsvár, 1579.

(*Dávid Ferencz elíteltetéséről.*) Irták Basilius István és a kolozsvári unitarius papok. Kolozsvár, 1579. (8. r.)

Csakhamar Dávid Ferencz fogságra jutása után, 1579 nyarán irták e könyvet többen a gyulafehérvári tragoedia folyamán követett eljárás mentéségre. Basiliuson kívül Hunyadi Demeter püspöknek és Blandrata Györgynek is nevezetes része lehetett e mű iratásában. 1579 őszén adták ki. Óvári Benedek simándi prédikátor felelt meg reá 1579 „Szent Miklós nap estin“ írott levelében. Basilius István válaszulván Óvárinak, következőleg emlékezik meg kibocsátott könyvükről:

„A Levélnek folyásában azt az Alázatosságot igéri, hogy ő nem él olyan gyűlölségcs szidalmokkal, mint mű éltünk a *magyarul kinyomtatott könyvetskénkben*. Maga mikor Dávid Ferencz képében felel arra a könyvetskére, annak előljáró beszédében niuts olly szidalom, kit fejünkhez nem vér.“

Basiliusnak kézirati válaszát közli Uzoni.¹ Az Óvári levele elveszett. A Basilius válaszában említett „magyarul kinyomtatott könyvetske“ ma egy példányban sem ismeretes.

II.

Kolozsvár, XVII. sz.

Várfalvi Kosa János. Az Üdvességnek Fundamentumáról rövid Kérdezkedés az Szent Írás szerént, az küsdedeknek tudományában, és az Urnak szolgálattában és félelmében való fel-nevelésére. *Várfalvi Kosa János* által irattatott Kolozsvárban. Nyomtatott Heltus Gáspár műhelyében. In 12° (1636 előtt?)

¹ Historia Eccl. Unitar. I., 250—254.

Ez volt talán az unitarius tanulók „kis katekesis“-ének első kiadása a XVII. században. „Saepius recusa“ — mondja Kénosi Tösér János.¹ Számos régi kiadása közül csak az 1654-iki-ből maradt fenn egy példány az untr. főiskola könyvtárában.²

A fennebb Uzonitól közölt leírás,³ melylyel Kénosi Tösér leírása is megegyezik,⁴ elüt mind a Szabó Károlynál ugyancsak Kénosi után 1644-re felvett első (?) kiadástól,⁵ mind a gróf Kemény József kézirataiból közölt hely és év nélkül megjelent XVII. százbeli más kiadástól.⁶

Hogy a Szabó Károlynál legrégebb kiadásként fölvetett 1644-iki utánnymat nem az első kiadás, azt több körülmény bizonyítja:

Először a szerző halála és a mű megjelenése közti nagy időköz. („Cito etiam mortuus est post adeptum officium Episcopatus, nam mortuus est A. 1601. Die 3. Januarii, hora 7. matutiona, die Mercurii.“)⁷ Másodszor az unitariusok sürgő, tevékeny egyházi élete, melynek csak az 1638-ban újból felállított könyv-cenzura tudott gátat vetni. Harmadszor így nyilatkozik Uzoni is, ki az 1644-iki kiadásnak a Heltai-sajtó termékei közt való leírása után azt is megjegyzi: „Tam antea, quam post saepe recusa“.⁸

A megjelenés ideje 1636-ra vagy még előbbre tehető, mit Kénosi a következőleg igazol:

„Haec Catechesis — így nyilatkozik az 1644-iki kiadásról — antea etiam fuit Typis mandata. Patet id ex Catechesi pleniori (érti a most mindjárt alább következőt), in qua quaestiones tantum in hac brevi Catechesi existente locis illustrantur, quae plenior prodiit 1636. (forte et antea) ut statim dicitur. Licet vero serius prodiit haec brevior Catechesis pleniore annis 8. praeponeere debui ob rem, quae in utrisque tractatur.“⁹

III.

Kolozsvár, 1636.

Várfalvi Kosa János. Az Üdvességnek Fundamentumáról ki adatott Tanuságnak Sz: Írásból való meg mutogatása, az Öregekért, kik a Kérdéseket és Feleleteket meg tanulták, az fellyül meg irt Kérdezkedésnek rendi szerint. (Kolozsvárt, 1636., 12. r.)

¹ De Typographiis et Typographis Unitariorum 225. l.

² Leirva RMKtár. I., 889. sz.

³ Hist. Eccl. Tom. I., 296.

⁴ De Typogr. 225. és Bibliotheca. 40.

⁵ Régi MKtár. I., 328. — ⁶ U. o. 631.

⁷ Kénosi Tösér: De Typographiis. 226.

⁸ Hist. Eccl. I., 560. — ⁹ De Typographiis. 217.

Nota: Haec Catechesis, quoad quaestiones nihil differt a superiori (értsd: az 1644-iki Catechesistől), sed tantum in eo, quod in hac loca citantur, et verbis . . . (egy szó olvashatlan) exprimuntur. Hoc quoque opus existimo esse Joannis Kosa Várfalvini Superintendentis.

Huic operi subnectitur:

Az meg mosogatásban való Igének Formája. (Értsd: keresz-
telési formula.) Item: Intés az meg mosódtakhoz.

Precationes matutinae tres. Benedictiones ante et post
sumptum cibum binae. Precationes vespertinae duae. Demum:
Az Sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az egy-
ügyü embernek fel keresni az Igazságot. In fine: Nyomtattatott
Abrugi György által 1636. (12 r.)

Szóról-szóra így írja le e ma már elveszett könyvet Kénosi
Tósér J.¹ Ugyancsak Kénosi más helyén (226. l.) az is kiderül,
hogy e mű 12. r. alakban volt kiadva.²

Uzoni e hittani kézi könyv első darabjáról azt jegyzi meg,
hogy „középső katekesis“-nek nevezték s hogy a „kis kateke-
sis“-sel együtt a Várfalvi Kosa János műve volt. (Itt elfelejti
fölemlíteni, hogy Kosa a Catechesist Palaeologus Jakab híres
humanista tudós és kolozsvári tanár latin műve után állította
egybe.) „Utraque saepius recusa“ — veti utánok.³ De azért ma
már e mű egyetlenegy példánya sem ismeretes. Hoszszasan
lévén iskolai használatban, a tanulók elnyűtték az utolsó darabig.

Az sem érdektelen, hogy az itt leírt collectio első részét
Uzoni 1636-ról külön kiadást is leírja. Ugyancsak az utó-
rész Szabó Károlytól is fölvett 1636-iki külön kiadásának leírása
mellett Uzoni azt is betoldja utólagosan, hogy némely példány-
ban 1644. évszám áll.⁴ A példányok elveszvéen, nem győződ-
hetni meg szavai igazságáról, arról t. i., hogy vajjon nem Kosá-
nak 1644-ben újonnan kiadott „kis katekesis“-ével tévesztette
össze, a mi még oly régi bibliographuson is megtörténhetett.⁵

IV.

Kolozsvár, XVII. sz.

Várfalvi Kosa János. AZ SOK EGYMÁSSAL ellenkezőe értel-
mek koczoett mint kell az egyigyue embernek fel keresni az igaz-
sagot. 12 r. 2 számozatlan levél. Kolozsvári nyomtatvány.

Hely, év és külön ezimlap nélkül Kosa 1654-ben kiadott
Catachesise és az 1660-ban hasonló formában kiadott „Halott

¹ De Typogr. 217. — ² V. ö. Kénosi: Bibliotheca. 40.

³ Hist. Eccl. I., 296. és 561. — ⁴ Hist. Eccl. I., 299.

⁵ V. ö. Kénosi Tósér: De Typogr. 217. és Szabó Károly: Régi M.
Könyvtár. I., 328.

Temetés korra való Énekek“ közé kötve találtam. 1636. kiadását említi Szabó Károly 659. szám alatt, leírják Kénosi¹ s mások is.

Ugyancsak Kénosi Kosa Jánosnak még két kiseded művét sorolja fel, melyeket 12. r. alakban, önállóan kiadva még a XVIII. században látott.²

Az meg mosogatásban való Igének Formája, az meg mosódtakhoz való Intéssel együtt.

Precationes matutinae tres, vespertinae duae, ante et post Sumpum Cibum binae.

Uzoni kevéssel utóbb bejegyzi e műveket Kosa életrajzához, de önálló megjelenésükről egy szóval sem emlékezik. Némi bővítésekkel s az utóbbi magyar czim alatt megjelentek Kosa 1654-ben kiadott Catechesise után foglalva a C 5—C 10. levelen. Kénosi szerint pedig megjelentek e Catechesis korábbi kiadása mellett is.³

V.

Kolozsvár, XVII. sz.

Religionis Christianae Institutio (Kolozsvár) 12. r.

Az 1632-ben kiadott „Az Keresztyéni Vallásnak Rövid Tudománya“ cz., ismeretlen szerzőjü unitar. műnek latin fordítása. Leírja Uzoni.⁴ (Cap. 1. Quid est Religio Christiana?) Vernaculus liber Typ. Helt. edit. apparatus. Locus tamen non oppressus est, — jegyzi meg ismertetője, kinek a mult százban még kezénél volt e könyvnek egy ma már ismeretlen példánya.

VI.

Kolozsvár, XVII. sz.

Thordai János. Precationes Matutinae et Vespertinae. (Kolozsvár, évn.) 12. r.

Kénosi Tóser sorolja fel Thordai János kolozsvári pap és tanár művei közt.⁵ A latin czim mellett is magyarul volt írva. Ma egy példányban sem ismeretes. Kéziratban lehet, hogy fennmaradt valamelyik unitarius iskola vagy papi család könyvtárában.

¹ De Typographiis. 226. — ² V. ö. Typr. 225. és 226.

³ Lásd Bibliotheca. 40. — ⁴ Hist. Eccl. I., 559.

⁵ De Typographiis. 239.

VII.

Kolozsvár, 1644. 2. r.

Explicatio Locorum aliquot difficiliorum in Apocalypsi a Cap. XI. usquae ad finem Libri, non definiendi, sed inquirendi animo proposita. Typis subiecta est primum A. 1644. in fol. Locus non additor, at Typus Heltanus cognoscitur.

Igy írja le Uzoni Fosztó István a Heltai-sajtnak szerinte 46-ik kiadását. Azután rövideden felsorolván az érdekesnek talált mű hét fejezetét, megjegyzi: In fine: Gloria Uni Deo Patri! " " Miből bizonyosnak láthatjuk, hogy e chiliasta mű névtelen szerzője unitarius volt.

Hogy a chiasmusnak az unitariusok közt akadtak rajongó hívői, kivált a babonás hittel ma is eltelt Alföldön, azt meggyőzőn bizonyítja Karádi Pál (1571—1590.) temesvári, Bogáthi Fazakas Miklós (1581/2. gerendi, 1582/3. pécsi, 1585/91. homoróuszentpáli) papoknak hinni óhajtó és Basilius István kolozsvári papnak ellenmondó műve. Erről tanuskodik még a „Debreceni Disputatio“, másik nevén „Comoedia Valasutiana“ cz. iskolai dráma is.

Egyike a Heltai-sajtó számos titkos nyomtatványainak. 1638-ban a Dézsi Complianatio alkalmával felségsértéssel egyenlőnek iktatták törvénybe a szabadelvű vagy szombatos szellemű könyvek kiadását. Abrugyi György az 1644-iki nagy háború miatt merte e tiltott könyvet világgá bocsátani. Természetesen csak beavatott pártolónak adott belőlük. Valamelyik nagyobb könyvtárunkban ma is feltalálható, a hol az avatatlan szemek a nyomtatás helyének hiányzásáért idegen kiadásnak nézik.

VIII.

Kolozsvár, 1651.

(Valentinus Baumgarten.) Oratio habita in Fungere Viri Specatissimi et Integerrimi juxtaque Doctissimi Domini *Antonii Csenadi*, Civis et Mercatoris Praecipui, a V(alentino) B(aumgarteno). Anno MDCLI. Die 26 April. Stylo Gregoriano. (Claudiopoli, 1651.) In 4°

Ez az 1651-ben a kolozsvári Heltai-sajton megjelent halottas beszéd meg van Kénosi Tóser János két bibliographiai művében, meg volt könyvtárában is.² Ma ellenben egy példányban sem ismeretes.

¹ Uzoni: *Historia Ecclesiae Unitariorum*. I., 560.

² Tóser: *De Typographiis*. 242. *Bibliotheca Scriptorium Transsylv. Unitariorum*. 54.

Baumgarten nevét Kolozsvárt Bongártnak ejtették. Vesd össze a számos *bongor* helynévvel, a mi a százok közt pl. Medgyesen gyümölcsös kert, a székelyeknél s Dobokamegyében bozót, bokros hely.

Poroszországban született, Memel városában. Innen ifjú korában a lengyelek rakowi unitarius főiskolájában igazgatóvá tették. A szász unitariusok Kolozsvárra hívták, hol papnak választották 1647-ben. Iskolaigazgató is volt 1661-ig, ekkor plébános lett, első lelkésznek tették.¹

Bethlen Miklós is dicséri önéletírásában nagy tudományát. Szépen beszélt latinul és németül. Ilyen nyelven beszédeket, halottas oratiókat írt, melyek közül csak az itt bemutatott oratiót nyomtatták ki.

IX.

Kolozsvár, 1672.

(Komáromi Csipkés György, Sisiphushoz illő fáradozás.) Kolozsvár, 1672. 4. r., 16. levél?

Komáromi Cs. György „Molimen Sysiphium“ című latin művének magyarra való fordítása, melyet Thysanodes álnév alatt Bársony György váradi eretneküldöző püspöknek 1671. évben kiadott „Veritas toti mundo declarata“ című munkája ellen írt s 1672-ben Kolozsvárt latinul is, magyarul is kinyomtatott. Maga Komáromi említi e kétrezű művét hittani művei feljegyzése között. Ma a latin kiadásnak csak 2 példánya ismeretes, a magyar pedig merőben elpusztult.

Szabó Károly az elsőt leírta a Régi Magyar K.-tár II. k., 355. lapján. A magyar nyelvűt is ugyanott fölemlíti; de azért a már kiadott I-ső kötetbe a magyar nyomtatványok közé föl nem vehette. Kiadója mindkettőnek Veresegyházi Mihály volt, ki még más 2 titkos művet adott ki ez évben.

X.

Kolozsvár, 1697.

Oratio Jeremiae et Lamentationes octo ad Hebdomadam Palmarum. Claudiopoli 1697. In folio.

Igy említi Uzoni Fosztó István e művet, melyből ma egy példány sem ismeretes, az unitariusok újonnan vásárolt Kmitáné-féle sajtónak első nyomtatványai közt.² A következő esztendő első nyomtatott műveként ezt jegyzi fel utána:

¹ Székely Sándor: Unitar. vallás tört. 146., 150. stb.

² Historia Eccl. Unitar. I., 566.

XI.

Kolozsvár, 1698.

(Erasmus, Praecepta Morum. Claudiopoli, 1698. 8. r.)

E nevezetes, sőt világhírű erkölestani művet, melyet tartósságban nálunk csak a Molnár Gergely latin grammatikája és Comenius Vestibulumja (melyből Brassai bácsi gondos kiadása szerint e sorok írója is tanult a tordai iskolában), Rotterdami Erasmus „Civilitas Morum“ című munkájának Rheinhardus Hademarius által bővített kiadásából állították össze magyarul iskolai használatra s még pedig itt Kolozsvárt, a Heltaiak műhelyében 1591-ben eszközölt külön kiadás után.¹

E hosszú életű iskolai kézikönyvnek magyar nyelvű kiadásából számos régebb meg újabb másolatot láttam az unitariusok könyvtáraiban. Nyomtatásban eddig csak a Sebes Pál toroczkaei rector kiadott magyar fordításából került szemem elé a múlt század első feléből. A jelen században Tarcsafalvi Albert néptanító foglalta versekbe s ezt is Kolozsvárt adták ki a népiskolák számára. Tehát Erasmus lelki atyánk ma is, sőt örökké él.

Az Uzoni Fosztótól és Kénosi Tösértől ismert 1698-iki kiadásból a sok használat miatt az utolsó példány is elveszett.

Kiadója a Vilhelm Krisztina Danekából hozatott unitarius sajtója volt.

XII.

Kolozsvár, 1698.

Libros Passicos pro Institutione Juventutis necessarios excuderunt. Claudiopoli, 1698. (2. r. ?)

Mind a lamentatiók, mind a passio a latin cím mellett is magyarul jelentek meg, a hogy ma is éneklük husvét nagy hetében az unitarius templomokban.

A szöveg, mint egy szép, kottákkal is ellátott egykorú másolatból meggyőződtem, egyezik a Batthyány-codex szövegével, melyet itt Kolozsvárt 1560 után állítottak egybe. A Batthyány-codex litaniáját, antiphonáit és himnuszait a legrégebb unitarius énekes könyvek elején szintén megtalálhatjuk. (Tehát a codex énekeit a Heltai-sajtó kiadta már félszázaddal az 1636. évben megjelent Öreg Gradual előtt.)

Uzoni a passio után latin című evangéliumokat és verszeteket említ az unitar. sajtó 1697/8. termékeként. E nagyobb iskolai kézikönyvek közt megjelent a többinél jóval érdekesebb:

¹ Uzoni Fosztó István: Historia Eccl. Unitar. I. 557. és 567.

XIII.

Kolozsvár, 1702.

(Almási Mihály.) TRACTATUS aliquot succincti. *De Generatione Christi. De Libero Arbitrio. De Justificatione cum annexis.* Authore ANONYMO.

E cím alatt egy üres paizs áll, körülte ezifrázatokkal, fölötte nemesi korona. Alább:

CLAUDIOPOLI, *Typis* Ecclesiae Unit. Anno 1702.

A belső, vagy második címlapon a könyv címe és tartalma szóról-szóra, mint előbb. Utána vetve:

Authore Anonymo. *Impensis Generosi Domini* GABRIELIS LITERATI de *Gidófalva* CLAUDIOPOLI *Typis Ecclesiae Unitariorum.* Anno 1702 12. r., 18. és 180 l.

Mindkét címlap hátsó lapján:

Deut: Cap. 29. v. 29.

Abcondita, Domino Deo nostro: quae manifesta sunt, nobis filiis nostris, usque in sempiternum.

1 *Theis*: Cap. 5. v. 21.

Omnia probate, quod bonum est tenete.

Az első rész (De Generatione) végződik a 18-ik lapon, a második rész új lapszámozással tart az 1—68. lapig, a harmadik rész (De Justificatione) a 180. lapig, három utolsó levelén sűrű nyomással.

Bibliographiai pontossággal közöltük e mű leírását, melyet Szabó Károly mesterem a RMKtár II. kötete 2112. száma alatt a neki fel sem igen tünt hibás és téves adatokkal tett közzé.

Az itt fölemlített Gidófalvi Litterati Gábor (Szabónál: Gabriel Gidófalvi de Ethfalva csak kézirat után beszurva) sepsiszéki királybíró volt, később consiliarius. A könyvre fordított költséget ő tulajdonképpen Árkosi Benedek imákkal beszótt remek elmélkedéseinek kinyomtatására szánta s nagy boszúságot okozott neki is, hitfeleinek is, mikor e kitünő — 1660-ban II. Rákóczi Györgynek felajánlt — mű helyett egy más munka e más ezéla szánt költséggel megjelent.

Az unitarius collegium könyvtárában az író egyik példányának első üres levelén e bejegyzés olvasható Almási Gergely Mihálynak püspöki utódától:

„A. 1725. Boldogh emlékezetű Prædecessorom, Almási Mihály Uram munkája, melyet a háládatlan tudatlanságh¹ végtére két poltura árú szilvájért vetett volt zálogba s én kiváltottam.“

S(igismundus) *Pálfi*.

¹ A család részéről? Almási püspök meghalt 1724 márczius 24-én, 70 éves korában. Székely: Unitar. vallás tört. 269.

Almási püspök a legveszedelmesebbé vált időkben kormányozta az egyháznak majdnem elsüllyedt hajóját. Ő adatta ki 1701. és 1702-ben Petrichevich Horváth Ferencz hires, szintén Anonymus Apologiáját, mely az unitarius hitelveket rationalis alapon példás szelidséggel védelmezi, mégis sok támadásban volt később része. Ugyanez a püspök 1702-ben adatta ki névtelenül fent leírt munkáját, melyről Székely Sándor semmit sem tudott; Szabó Károly pedig a látott hét példány után is feltűnő hiányosan irt le s hiv másolat helyett még betoldással is szaporította.

Pálfi Sigmond püspök életében az volt a legnevezetesebb, hogy 1701-ben a hollandi egyetemekről Angliába is átment s ott a londoni hitrokonokat is fölkereste holland barátai ajánlata és pártfogásával.

Mint Almásinak egykoru utóda, tanubizonysága hitelesen eldönti a Tractatus eddig homályban maradt szerzőségének kérdését. Nem áll tehát az, sőt merőben elvetendő, hogy az Anonymus Szaniszló István, a kolozsvári unitarius főiskola rectora volna, a mit Jánosfalvi István,¹ a hires vitairó és könyvgyűjtő s mások is többen állították csak pusztán föltevésből.

XIV.

Kolozsvár, 1689.

Ein Busz-Gebeth | Welches unter dem freyen Himmel | unter den Linden auff dem Kirch-Hoffe | mit grossem Wehemuth gegethet: Als Anno (1)689. den 21. April | zwischen 4. und. 5. Uhr nach Mittag | ein ploetzliches Feuer an unterschiedlichen Orten in der Koenigl. Kron-Stadt auffgegangen | und innerhalb 4. Stunden die gantze Stadt samp der Pfarr- und andern Filial-Kirchen | und ueber die Heffte der obersten Vor-Stadt in Grund verzehret.

Mit beygefügtem Klag-Liede | in welchem kurtzer Bericht geschocht | (igy!) wie jaemmerlich die Stadt durch solche Feuers-Brunst ist zugerichtet worden.

Ezután Brassó városa ezimere áll levéldiszszel körülvett paizson. Fölötte elszórt betűkkel: C R O N.

Colophon: Gedruckt zu CLAUSENBURG 168(9.)

Czímlapon belül kezdődik a könyörgés: „ACH HErr (HErr) gnaedig und barmhertzig etc.“ szavakkal.

Az egészből csak az első és az utolsó tiszta levél van meg 8. r. alakban. Ferenczi Kálmán unitar. főgimnasiunai tanuló

¹ Lásd Sándor Istvánnak *Székely Sándor „Unitarius vallás történetére“* tett elegendő jegyzéseit a 157. lapnál. (E történelmet csak Uzonitól való átírásnak tartja.) V. ö. még ezekkel: *Kénosi Törsér: De Typographiis* 244. *Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. I.,* 569. etc.

találta meg egy könyvtáblában s a kolozsvári unitar. főiskola könyvtárának ajándékozta.

Az első kiadás Brassóban látott napvilágot, szintén 1689-ben. E kiadás leírásába Szabó Károlynál több sajtóhiba csuszott. (Ein plötzlicher Freuer, über die Heffte stb.) A mellékelt Klag-Liedet Brassóban 1689-ben külön is kiadták. Megjelent az bizonyonyal Kolozsvárt is. Mind a három nyomtatvány csak egyetlen példányban maradt fenn. Valószínű, hogy ezektől indítatva adta ki Tótfalusi K. Miklós 8 év múlva az ő Siralmas Panaszát és Könyörgő Énekét Kolozsvár 1697-iki égiséről.

XV.

Kolozsvár, 1696.

Németi Mihály. MENNYEI TÁRH(ÁZ) KULTSA. *Avagy* Olly idvességés, együgyü elmékhez alkalmaztatott IMÁDSÁGOK. *Mellyek-
kel* Minden szükségben levő együgyü emberek, az Isten kegyelmes TÁRHÁZÁBA bémehetnek. *Mellyet szedett a' szent Irás szavaib(o)l, azután maga megbővített* Imádságokkal, Énekekkel, és Elmélkedésekkel NÉMETI MIHÁLY, a' Kolozsvári Ref. E. tanítója. *Mostan pedig másunnan válogatott és szedett áhitatos* Lelki Elmélkedésekkel s Imádságokkal *ismét megbővítvén. mint nagy kintset, a' Keresztységgel közlött* M. T(O)TFALUSI KIS MIKLÓS KOLOSVARATT, 1696. E sz.: 12r.

Elöl 12 levelen: címlap és Rövid Oktatás 1-6. lev.; A' kegyes léleknek Elmélkedési 7—9. lev.; A' kegyes léleknek Istennel való magános beszélgetése [Melly másunnan vétettetvén, mostan ide tétettetett] 10—12. lev. Azután különféle imádságok: A — K5 = 178. l. (Itt példányunk megszakad.)

E hajdan nagyon kedvelt s éppen azért el is használt protestáns imakönyv csak igen kevés ép példányban maradt fenn. Számos kiadásai közül Szabó Károly a következőket ismerte:

Kolozsvár, 1673. (Ez volt az első kiadás.) — Kolozsvár 1676. — Lőcse, 1679. — Kolozsvár, 1681. — Debreczen, 1685. — Debreczen, 1703. Lőcse, 1706. — Bártfa, 1708.

Ezek közül a kolozsvári 1681. és a debreczeni 1685. belső kiadást Szabó K. 4. és 5. kiadásnak nevezte a Régi Magyar Könyvtár I., 476., 494. stb. lapján. Tekintve, hogy átlag 4—5 év alatt követték e kiadások egymást, logott feltűnik az 1685. és 1703-iki kiadások között eső nagy távolság. E hiányt enyészeti némileg el a Tótfalusi Kis Miklós sajtójának most előkerült 1696. évi új lenyomata. E kiadást hatodiknak nevezhetnők, bár azt is bátran föltehetjük, hogy 1696. előtről is lappang (vagy végkép elveszett) Szathmár-Némethi Mihály imakönyvének egy vagy két, bibliographusaink előtt mindeddig ismeretlen maradt kibocsátása.

(1907.)

KANYARÓ F.

Emlékünnepi bezáró beszéd.*

Kedves Ifjúság! A májusi szép napoknak velünk együtt örvendeztek. Lombjaikkal, virágaikkal kedvesek s élvezetesek is ezek, én pedig bennetek a májusi kedves napok gyönyöreit, kellemeit látom megtestesítve. Ti magatok, jó szokásaitok, szép erényeitek a májusi lombok és virágokhoz hasonló ékességek. Ezek közül egyiknek, hálás érzelmeiteknek, hálás sziveteknek most szép bizonyítékát látám ünnepélyünkön, midőn tanáraitokkal együtt ez intézet jóltevőiről, különösen pedig legnagyobb Maecenásáról, Berde Mózsáról emlékeztetek, elmélkedtetek és az ő kedves emlékének áldoztatok. Sziveitekbe látok. Azokból nemes érzést, hálát, kedves emlékezést olvasok ki. Bizton látom, hogy érzelmeitek hű lenyomata ez lenne: „Hálás gyermeki szívvvel köszönjük jó Berde Mózes, nagy jóltevőnk, hogy hosszú, munkás életeden át szigorú takarékoság és nélkülözések közt az unitárius egyháznak éltél és benne kereszturi gymnasiumunk részére is oly nagy áldozatot hoztál. Jóságodért, fejedelmi alapítványnyal határos áldozatodért, melynek gyümölcsét évről-évre élvezzük, áldjuk, magasztaljuk mindig emlékedet.“ Együttal hálás érzelmeiktől dobog szivetek más jóltevőinkért is.

Sziveitek ilyen hálás érzelmei azt az édes tudatot keltik bennem és tanáraitokban, hogy az erkölcsi nevelésekre fordított törekvéseink is bennetek fogékony keblekre találtak. Sziveitek nemesek, él bennetek a hála, a szeretet. Ez alkalommal egyedüli feladatomban veletek szemben csak azt ismerhetem, hogy megerősitselek titeket jóltevőink és jóltevőitek iránt való hálás érzelmeitekben és hogy arra buzdítsalak titeket, miszerint jó erkölcsi magaviselettel párosított szorgalmas munkásságotok útján igyekezzetek magatoknak szép jövőt teremteni és az áldozatkészség egyik szép erényetek legyen s a közügyért, hazáért, egyházért, társadalomért, intézményekért

* A székelykereszturi gymnasiumban 1908 máj. 9-én a jóltevők emlékére tartott ünnepélyen mondotta az intézet igazgatója.